

Recenzje

Arkadiusz Modrzejewski, *Uniwersalistyczna wizja ładu światowego w personalistycznej optyce Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2009, ss. 221.

Zygmunt Bauman w opublikowanej w 1998 roku pracy *Prawodawcy i tłumacze* określił filozofów, socjologów i innych myślicieli tworzących na przełomie XX i XXI wieku mianem „przewodników, tłumaczy współczesności”. W „nowej, płynnej erze” zadaniem ich nie jest już interpretowanie rzeczywistości, lecz destrukcja i wyjaśnianie przemian współczesnego świata. Człowiek w nim żyjący potrzebuje intelektualnego drogowskazu, który pozwoli mu dokonać autodefinicji, zbudować lub potwierdzić swoją tożsamość¹.

Do grona myślicieli, którzy na trwałe wpisali się w intelektualny krajobraz współczesności, należy z pewnością Karol Wojtyła – papież Jan Paweł II. Analizie jego dorobku, obejmującego zarówno wypowiedzi o charakterze naukowym (filozoficznym, teologicznym, etycznym), jak i wynikające z pełnienia funkcji hierarchy kościelnego, poświęcone zostało szereg artykułów i monografii. Były to zarówno opracowania szczegółowe obejmujące niewielki wycinek dociekań Karola Wojtyły, jak i prace syntetyczne, nierzadko o charakterze porównawczym. Autorami ich byli zarówno badacze związani bezpośrednio z refleksją teologiczną, ale również przedstawiciele nauk społecznych².

Praca Arkadiusza Modrzejewskiego *Uniwersalistyczna wizja ładu światowego w personalistycznej optyce Karola Wojtyły – Jana Pawła II* stanowi przykład opracowania wszechstronnego i wielopłaszczyznowego. Autor związany w swojej działalności badawczej przede wszystkim z naukami politycznymi, kierując się charakterystyczną dla nich metodologią badań, nie obawia się jednak wkraczać

¹ Z. Bauman, *Prawodawcy i tłumacze*, Warszawa 1998, s. 125.

² Do tego grona zalicza się również politolog i filozof Arkadiusz Modrzejewski, który problematyką wojtyłologiczną zajmuje się od wielu lat. Pierwszymi jego pracami poświęconymi zagadnieniu stosunków międzynarodowych i uniwersalizmu w myśli papieskiej są artykuły: *Problematyka międzynarodowa w myśli społeczno-filozoficznej Jana Pawła II*, „Studia Europejskie” 2000, t. VI, s. 111–128 i *Uniwersalizm w myśli filozoficzno-społecznej Jana Pawła II*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2002, vol. 6, s. 431–446.

w przestrzeń rozważań filozoficznych, teologicznych i etycznych, co świadczy o dużej jego erudycji i zdolności poruszania się w obszarze interdyscyplinarnym.

Już we Wstępie A. Modrzejewski wyjaśnia, iż „metodą” rozumienia uniwersalistycznej intelektualnej orientacji Jana Pawła II jest „hermeneutyka³ personalistyczna”. „Człowiek rozumiany jako osoba jest kluczem do wyjaśnienia Wojtyłowej filozofii i myśli społecznej”⁴. W tej części pracy autor dokonuje również zdefiniowania uniwersalizmu i pluralizmu jako dwóch przeciwstawnych stanowisk refleksji historiozoficznej i cywilizacyjnej. Uniwersalizm, a raczej uniwersalizmy interpretuje A. Modrzejewski poprzez występowanie dwóch jego postaw: skrajnej i umiarkowanej. Czytamy zatem: „W wersji skrajnej uniwersalizm oznacza albo afirmację jednej ogólnoludzkiej cywilizacji, w której partycypują wszystkie społeczeństwa i narody, albo afirmację cywilizacji, wyrastającej z jednej uniwersalnej tradycji kulturowej (np. zachodniej), przy jednoczesnym negowaniu istnienia innych form cywilizacyjnych jako niegodnych miana «cywilizacji». Takie podejście nazwać można monizmem, gdyż zakłada istnienie tylko jednej cywilizacji, uniwersalnej w sensie «largo» bądź «stricte». Umiarkowana postawa uniwersalistyczna oznacza natomiast jednoczesne uznanie istnienia cywilizacji uniwersalnej oraz akceptację pluralizmu cywilizacyjnego. Przy czym cywilizacja uniwersalna traktowana jest bądź jako zglobalizowana postać cywilizacji partykularnej, bądź jako światowa ekumena, w której spotykają się różne kultury i cywilizacje”⁵. Przeciwnieństwem nurtu uniwersalistycznego jest postawa pluralistyczna, rozumiana jako brak cywilizacji powszechnej, występowanie w porządku światowym licznych cywilizacji, wyrastających zwykle z wielkich religii. W odniesieniu do przytoczonych definicji, dorobek intelektualny Karola Wojtyły stanowi zdaniem Autora pracy przykład myśli umiarkowanego uniwersalizmu.

Arkadiusz Modrzejewski we Wstępie zaprezentował również hipotezę oraz konkretyzującą ją pytania badawcze. Punktem wyjścia jego rozważań jest twierdzenie, iż „źródłem uniwersalizmu Karola Wojtyły jest antropologia personalistyczna, dla której najwyższą wartość stanowi osoba ludzka (jednostka), będąca jednocześnie kryterium uniwersalności”⁶. Analizie badawczej poddane zostały następujące przestrzenie: rola jednostki w filozoficzno-teologicznym obrazie

³ *Hermeneutyka* w wąskim znaczeniu to sztuka wykładni, interpretacji tekstu, głębszego i systematycznego, popartego wszechstronną wiedzą historyczną i filologiczną jego rozumienia. W ujęciu filozoficznym pojęcie to rozumiane jest również jako sposób widzenia życia duchowego człowieka jako nieustannego aktu komunikacji między jednostkami, interpretowania i analizowania przekazów kulturowych, samoświadomości człowieka. Nowoczesna hermeneutyka silnie związana jest z fenomenologią i filozofią dialogu. *Słownik filozofii*, pod red. J. Hartmana, Kraków 2009, s. 95–96.

⁴ A. Modrzejewski, *Uniwersalistyczna wizja ładu światowego w personalistycznej optyce Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Gdańsk 2009, s. 10.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, s. 11.

dziejów, rozumienie powszechności kultury, koncepcje cywilizacji uniwersalnej, sposób definiowania człowieka w ujęciu filozofii personalistycznej. A. Modrzejewski podjął również próbę umiejscowienia myśli społecznej Jana Pawła II w kontekście teorii stosunków międzynarodowych, dołączając do katalogu pytań badawczych zagadnienia związane z postulowanym przez papieża – Polaka pokojowym ładem międzynarodowym i rolą Europy w krzewieniu wartości uniwersalnych.

Podstawę źródłową rozważań autora stanowiła szczegółowa analiza dokumentów papieskich, publikacji autorstwa Karola Wojtyły oraz zapisów wystąpień Jana Pawła II. A. Modrzejewski odniósł się również do materiałów źródłowych poprzedników papieża – Polaka: Leona XIII, Piusa XI, Jana XXIII i Pawła VI, a także następcy na Tronie Piotrowym – Benedykta XVI. Ogromny walor pracy stanowi krytyczna analiza literatury przedmiotu dotyczącej myśli filozoficzno-społecznej Jana Pawła II oraz wprowadzenie do narracji elementów analizy komparatystycznej. Pozwoliło to dokonać interpretacji poglądów Karola Wojtyły przez pryzmat ujęć cywilizacyjnych i historiozoficznych.

Praca składa się z czterech rozdziałów oraz obszernego podsumowania. Rozdział pierwszy zatytułowany *W kręgu myśli uniwersalistycznej* stanowi próbę scharakteryzowania Wojtyłowego uniwersalizmu, ukazania jego istoty. Autor czyni to dokonując analizy myśli Jana Pawła II na gruncie filozofii dziejów, teorii kultury i cywilizacji. We wszystkich tych aspektach wyraźnie widoczny jest personalizm myśli Karola Wojtyły. Jednostka ludzka jest podmiotem dziejów, twórcą kultury i cywilizacji. A. Modrzejewski charakteryzując postawę filozoficzną Jana Pawła II pisze: „Jako filozof zainteresowany problematyką antropologiczną i etyczną zwracał szczególną uwagę na kulturę rozumianą jako wynik racjonalnego działania człowieka. [...] Utożsamiał ją ze sferą intelektualną osoby ludzkiej, co implikuje uznanie za zjawisko kultury każdego czynu i działania, wyrażającego racjonalną naturę człowieka. [...] Człowiek jest ze swej natury predystynowany do tworzenia dzieł kultury, jest jej sprawcą”⁷. Człowiek jest również podmiotem cywilizacji, zwłaszcza tzw. cywilizacji ekumenicznej, skupiającej wszystkie państwa i narody, zbudowanej w oparciu o cztery filary (fundamentalne i uniwersalne wartości) – prawdę, solidarność, sprawiedliwość i wolność. Nie jest to cywilizacja globalna, lecz taka, która realizowałaby etyczny program i doprowadziła do ostatecznego wyłonienia się pokojowego i sprawiedliwego ładu światowego. Ład ten charakteryzowałby się poszanowaniem tożsamości i odrębności licznych kultur i cywilizacji partykularnych. Jan Paweł II postulował uniwersalizację wartości ogólnoludzkich. Podsumowanie rozdziału stanowią refleksje Autora dotyczące rozwoju koncepcji uniwersalistycznych oraz umiejscowienia wśród nich myśli Karola Wojtyły. A. Modrzejewski odnosi się tu między innymi do postmodernistycznej koncepcji cywilizacji uniwersalnej, zaproponowanej przez

⁷ Ibidem, s. 26.

filozofa Janusza Kuczyńskiego dekalogu „prawdziwego uniwersalizmu” oraz obecnych w literaturze typologii koncepcji uniwersalistycznych. Zgodnie z nimi uniwersalizm Karola Wojtyły definiuje jako: uniwersalizm personalistyczny (w warstwie ontologiczno-antropologicznej), misjonarski (w sferze dywagacji etyczno-aksjologicznych) oraz uniwersalizm powszechników (na płaszczyźnie refleksji społecznej).

Rozdział drugi *Pokój w relacjach międzynarodowych* otwiera refleksja nad aktywnością Jana Pawła II na niwie międzynarodowej. Pontyfikat papieża-Polaka przypadł na okres gwałtownych ruchów społecznych i przeobrażeń politycznych. A. Modrzejewski wyraźnie wskazuje na przełomowe znaczenie roku 1989 i wydarzeń w Europie Środkowej i Wschodniej na przedmiot refleksji społeczno-politycznej Karola Wojtyły. Polemizuje jednak z obecnymi w literaturze opiniami na temat aktywnego udziału Jana Pawła II w obaleniu systemu komunistycznego. Jego zdaniem upadek realnego socjalizmu rozpatrywany był przez papieża w szerszym, uniwersalistycznym kontekście jako „wyzwolenie człowieka z systemu zniewolenia, zwłaszcza zniewolenia duchowego, oraz jako powszechny ruch demokratyzacji systemów politycznych”. A. Modrzejewski podkreśla, iż nie należy zapominać o wcześniejszych wypowiedziach Jana Pawła II (z początków pontyfikatu) oraz o jego wystąpieniach i orędziach o zasięgu globalnym, w których sformułowany został swoisty katalog najpoważniejszych zagrożeń współczesnej cywilizacji. Należą do nich: wojny i konflikty zbrojne, łamanie praw człowieka, niedorozwój niektórych regionów świata (zaostarzający się konflikt Północ-Południe), klęski głodu i nieurodzaju, niebezpieczeństwo światowej katastrofy ekologicznej, a także terroryzm. Podobnie jak w przypadku omawianej w rozdziale pierwszym teorii kultury i cywilizacji również refleksja na temat przeobrażeń współczesnego świata przybiera w myśli Jana Pawła II charakter uniwersalizmu personalistycznego. Widać to szczególnie w analizowanych przez A. Modrzejewskiego pokojowych orędziach papieża kierowanych do ogółu ludzkości. Jan Paweł II prezentował w nich swoją wizję porządku międzynarodowego i wizję pokojowego współistnienia. Miało się ono opierać na przewyciężaniu wrogości i antagonizmów w stosunkach międzynarodowych, poprzez „wzajemne otwarcie się ludzi na siebie, porzucenie podejrzeń i nieufności na rzecz zaufania i gotowości do podjęcia współpracy”⁸. Zdaniem Autora pracy ważną, jeśli nie najważniejszą część doktryny międzynarodowej Jana Pawła II stanowiły rozważania na temat światowego pokoju, tworzące normatywną filozofię pokoju. Opierała się ona na przyjęciu prawdy jako zasady rządzącej relacjami między podmiotami stosunków międzynarodowych. „Prawda, zwłaszcza prawda o naturze człowieka, o prawach jednostki i zbiorowości oraz prawda o ich łamaniu przyczyni się do wyeliminowania niesprawiedliwości i niegodziwości w stosunkach międzynarodowych, wyzwoli świat od zła, jakimi są wojny, tortury, terroryzm, wyzysk, impe-

⁸ Ibidem, s. 81.

rializm, neokolonializm, totalitaryzm, fundamentalizm itp.”⁹ Prawdę w stosunkach międzynarodowych można zdaniem Karola Wojtyły uzyskać na drodze dialogu. Przyjęcie takiego stanowiska było wyrazem odrzucenia realistycznej koncepcji rozwoju stosunków międzynarodowych, upatrującej pozycję państwa w jego sile politycznej, ekonomicznej i militarnej. Na płaszczyźnie międzynarodowej filozofia dialogu Jana Pawła II upatrywała przyczyn konfliktów w braku należytego zrozumienia postulatów stron sporu, istniejących uprzedzeniach i stereotypach, które dzięki dialogowi mogą być przewyżczone. Dialog pozwoli na szersze zaangażowanie się społeczności międzynarodowej (na którą składają się poszczególne jednostki) na rzecz rozwoju solidarności społecznej i postępu ludzkości oraz budowy struktur pokojowych. Niezbędnym warunkiem unikania wojen jest w systemie filozoficznych Jana Pawła II wychowanie do pokoju. Człowiek z natury jest zdolny do pokoju, a wychowanie może utrwalić w nim postawy pokojowe, trwale przy ogólnoludzkich wartościach, takich jak: prawda, sprawiedliwość, miłość i wolność. Szczególnego znaczenia nabiera rola wychowania w przeciwdziałaniu terroryzmowi. Pełne zrozumienie motywacji towarzyszącej aktom terroru i rozpoznanie okoliczności powstania decyzji o odwołaniu się do działalności terrorystycznej może pomóc w poszukiwaniu rozwiązań alternatywnych. Wychowanie w duchu poszanowania godności ludzkiej i dialogu może pomóc w wyeliminowaniu terroryzmu jako metody realizacji partykularnych interesów. Niezbędnym warunkiem zachowania pokoju jest również zdaniem Jana Pawła II przestrzeganie praw człowieka, którym nadaje charakter praw powszechnych i niezbywalnych. „Człowiek jest ze swej natury obdarzony uniwersalnymi, nienaruszalnymi i niezbywalnymi prawami”¹⁰, których fundamentem jest ludzka godność. A. Modrzejewski, analizując papieską koncepcję praw człowieka, wyraźnie dostrzega w niej nawiązanie do tradycji judeochrześcijańskiej (biblijnej i nowotestamentowej) i filozofii tomistycznej. Stąd też naczelnym miejscem w ich katalogu zajmuje prawo do wolności sumienia i wyznania, które wiąże się z naturalnym prawem każdego człowieka do swobodnego rozwoju duchowego. Nie oznacza to bynajmniej, aby Jan Paweł II negował pozostałe z praw zawartych chociażby w „Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka”. Wielokrotnie odwoływał się do tego, jak i pozostałych międzynarodowych aktów prawnych podejmujących problematykę praw człowieka. Podkreślanie znaczenia prawa do wolności wyznania związane było również z ogólną refleksją papieża na temat roli religii we współczesnym świecie. Myśliciel zauważał współbieżne występowanie dwóch zjawisk – sekularyzacji i intensyfikacji potrzeb religijnych. Widział ogromną rolę systemów religijnych w kształtowaniu relacji społecznych i systemu międzynarodowego¹¹.

⁹ Ibidem, s. 91.

¹⁰ Ibidem, s. 102.

¹¹ Warto wspomnieć, iż teoretycy stosunków międzynarodowych wielokrotnie zgłaszali postulat rozszerzenia katalogu podmiotów stosunków międzynarodowych

Kolejna część pracy A. Modrzejewskiego poświęcona została refleksji papieża-Polaka na temat światowego ładu społeczno-ekonomicznego. Reprezentowany przez Jana Pawła II uniwersalizm personalistyczny zauważalny jest również w jego filozofii ekonomii. Jej podstawę stanowi afirmacja dwóch istotnych instytucji gospodarki wolnorynkowej: prawa własności i wolności ekonomicznej. Karol Wojtyła stoi na stanowisku, iż ekonomia stanowi jedną z ważnych dziedzin działalności ludzkiej, przynoszącą korzyści jednostce (nie potępia osiągania zysków) oraz całej wspólnocie. Za etyczną uznaje jednak tylko taką działalność przedsiębiorcy, w której obowiązują zasady: solidarności, dobra wspólnego i subsydiarności (pomocniczości). „Afirmacja zasady subsydiarności jest konsekwencją przyjęcia personalistycznej koncepcji relacji jednostka–społeczeństwo. Ma ona za zadanie strzec podmiotowości jednostki jako indywidualnego bytu osobowego”¹². Wielką wagę przywiązuje Jan Paweł II do wartości pracy ludzkiej. Nie jest ona jednak w jego systemie filozoficznym wartością autoteliczną. Praca ma głęboki wymiar osobowy, jest narzędziem samorealizacji jednostki, cnotą uszlachetniającą człowieka. W rozdziale tym A. Modrzejewski podjął również próbę nakreślenia Wojtyłowej wizji kształtu międzynarodowych stosunków ekonomicznych. W przestrzeni tej Jan Paweł II dostrzegał przede wszystkim daleko posunięte skutki procesów globalizacji, negatywne zwłaszcza dla krajów rozwijających się, które spychane są na margines międzynarodowego systemu ekonomicznego i politycznego. Postulował stworzenie klimatu solidarności na poziomie globalnym, podjęcie działań na rzecz dobra wspólnego, porzucenie ideologii i polityki hegemonii, wprowadzenie zasady równości państw i narodów, wyeliminowanie wyzysku i nacisku, przewyciężenie podziału świata na przeciwstawne bloki ideologiczne, militarne, kulturowo-cywilizacyjne i ekonomiczne. Karol Wojtyła wypowiedział się również na temat tendencji rozwoju ludzkości i wpływu przemian cywilizacyjnych (zwłaszcza rozwoju przemysłu) na stan środowiska naturalnego. Opowiadał się za integralnym rozwojem człowieka, umożliwiającym jego samo-realizację jako podmiotu kultury i cywilizacji. Postulował realizację zasady tzw. zrównoważonego rozwoju, również w kwestii ochrony środowiska.

Czwarty, ostatni rozdział pracy A. Modrzejewskiego zatytułowany został *Europa jako projekt uniwersalistyczny*. Autor pokazuje w nim koncepcje Jana Pawła II na tle rozwoju europejskiej myśli uniwersalistycznej. Jest to ujęcie, które wskazuje na świadomość Autora, umiejętność poszukiwania nawiązań i dokonywania analizy porównawczej. Europejskie refleksje Karola Wojtyły wpisują się w myślenie o Europie jako przestrzeni współlistnienia dwóch wielkich tradycji: zachodniej

o „religie” i korporacje transnarodowe. Samuel P. Huntington w pracy *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego* przedstawił natomiast koncepcję rozwoju relacji międzynarodowych opartą na konfrontacji między dziewięcioma cywilizacjami, zbudowanymi wokół wielkich religii monoteistycznych.

¹² A. Modrzejewski, *Uniwersalistyczna wizja ładu...*, s. 141.

(łacińskiej) i wschodniej (bizantyńskiej). Nie zgadza się on jednak z twierdzeniem, iż na gruncie chrześcijaństwa europejskiego powstały dwie odrębne cywilizacje. Pod względem tożsamości Europa jest jednością, a „wspólne korzenie chrześcijańskie są trwalsze i żywotniejsze, od jakichkolwiek podziałów na tradycję wschodnią i zachodnią”¹³. Myśl europejska Jana Pawła II stanowiła zatem realizację idei „jedności w różnorodności”. Rozdział czwarty zamyka refleksja A. Modrzejewskiego na temat uniwersalizmu Wojtyłowej wizji zjednoczonej Europy. Konstatuje on, iż Jan Paweł II jest przeciwnikiem kulturowego uniformizmu. Opowiada się natomiast za Europą jako uniwersalną wspólnotą wartości, charakteryzującą się otwartością i gotowością promowania swych uniwersalnych wartości w świecie. Chrześcijańską misjologię pojmuje jako przenikanie powszechnej religii i jej uniwersalnych wartości w określone środowisko kulturowo-etniczne, bez naruszania tradycyjnych dóbr kultury, burzenia kulturowych lokalizmów.

Podsumowanie rozważań Autora na temat uniwersalizmu myśli społeczno-filozoficznej Jana Pawła II stanowi kilkustronicowe zakończenie. A. Modrzejewski dokonuje w nim zebrania przedstawionych w rozprawie refleksji i ogólnej charakterystyki specyfiki uniwersalizmu personalistycznego Karola Wojtyły, ukazując jego intelektualne źródła, europocentryczne inklinacje oraz zakorzenienie w tradycji chrześcijańskiej.

Prezentowana praca stanowi oryginalne i nowatorskie studium poświęcone myśli Karola Wojtyły – Jana Pawła II. Autor opracowania nie stroni od krytycznych ocen papieskiego nauczania. Nie unika także polemik z innymi autorami zajmującymi się problematyką woityłologiczną. Praca w zasadniczy sposób przyczynia się do rozwoju studiów nad myślą filozoficzno-społeczną polskiego papieża. Na uwagę zasługuje szczególnie warsztat metodologiczny Autora oraz strona merytoryczna. Praca jest dobrze udokumentowana. Poprawna pod względem językowym i logicznym. Zasługuje na upowszechnienie w środowisku akademickim. Powinna zainteresować zwłaszcza politologów, socjologów, historyków idei i filozofów. Warte uwagi jest to, że książka A. Modrzejewskiego nie oznacza końca jego zainteresowań myślą Wojtyłową. Autor w dalszym ciągu odkrywa kolejne obszary papieskiej refleksji filozoficznej i społecznej¹⁴.

Wojciech WRÓBLEWSKI

Słupsk

¹³ Ibidem, s. 166.

¹⁴ Zob. A. Modrzejewski, *Optyka historyzoficzna Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, „Studia Elbląskie” 2009, t. X, s. 325–334; tenże, *Kwestie społeczno-polityczne w trójmiejskich przemówieniach i homiliach papieża Jana Pawła II*, „Zeszyty Gdyńskie. Tożsamość kulturowo-cywilizacyjna Gdyni” 2009, nr 4, s. 141–150.